

PB001: Úvod do informačních technologií

Luděk Matyska (Eva Hladká)

podzim 2023

Obsah přednášky

Číselné soustavy

Operační systémy

- Historie

- Účel

- Základní složky

 - Procesy

Procesy – synchronizace a plánování

- Paměť

- System souborů

Číselné soustavy

- Dle základu: dvojková, osmičková, šestnáctková, desítková
- Volně mezi sebou převoditelné (celá čísla bez ztráty přesnosti)
- Celá čísla a zlomky
- Reálná čísla
- První počítač v desítkové soustavě
- Konečné reprezentace

Dvojková soustava

- Základem je číslo dvě
 - pouze dvě číslice – dva stavy
 - vhodná pro reprezentaci v číslicových systémech

Dvojková soustava v počítači

- Celá čísla
- Záporná čísla
 - Přímý kód
 - Inverzní kód (binární negace)
 - Dvojkový doplňkový kód (binární negace + 1)
- Pro reálná čísla
 - Rozlišitelnost (nejmenší zobrazitelné číslo): $X + \epsilon > X$
a $X + \epsilon/2 = X$
 - Přesnost (rozsah)
 - Zobrazení: mantisa m a exponent e
 $0 \leq m \leq 1 \wedge x = m \cdot 2^e$

Záporná čísla – zobrazení

- Přímý kód
 - přidáno znaménko – znaménkový bit
 - Dvě nuly: $+0$ a -0 (**10** . . . **00**)
 - Rozsah: $\langle -MAX, -0 \rangle$ a $\langle +0, +MAX \rangle$
- Inverzní kód:
 - Přidáme znaménko
 - Dvě nuly: $+0$ a -0 (**11** . . . **11**)
 - Rozsah: $\langle -MAX, -0 \rangle$ a $\langle +0, +MAX \rangle$

Záporná čísla – zobrazení

- Dvojkový doplňkový kód
 - Inverze bitu a přičtení jedničky
 - Pouze jedna nula (**11...11** je **-1**)
 - Nesymetrický rozsah: $\langle -MAX - \mathbf{1}, -\mathbf{1} \rangle$ a $\langle +\mathbf{0}, +MAX \rangle$
 - skutečně používán v počítačích

Rozsahy čísel

- Podle počtu bitů
 - Byte: 8 bitů, tj. $\langle 0, 255 \rangle$ nebo $\langle -128, 127 \rangle$
 - Půl slovo, 2 byte: 16 bitů, tj. $\langle 0, 65535 \rangle$ nebo $\langle -32768, 32767 \rangle$
 - Slovo, 4 byte: 32 bitů, tj. přibližně $\langle -2 \cdot 10^9, 2 \cdot 10^9 \rangle$
 - Dvojslovo (nebo dlouhé slovo), 8 byte: 64 bitů, tj. přibližně $\langle -9 \cdot 10^{18}, 9 \cdot 10^{18} \rangle$
 - Dnes již i „čtyřslovo“, 16 byte: 128 bitů, tj. přibližně $\langle -1, 7 \cdot 10^{38}, 1, 7 \cdot 10^{38} \rangle$

Racionální čísla

- Formát dle IEEE 754
- Součásti
 - Znaménko
 - Mantisa (přímý kód, normalizace)
 - Exponent (v kódu posunutě nuly)

Racionální čísla

- Normalizace mantisy:
 - Nejvyšší bit vždy jedna: **1.aaaaaa**; **1** nezapisujeme
 - Nejmenší kladné číslo: **$1.0 \times 2^{-2^{n-1}+1}$** (2^{-127} pro $n = 8$)
 - Největší číslo: **$1.0 \times 2^{2^{n-1}}$** (2^{128})
- Exponent (n bitů, dvojková soustava)
 - Přičteme **$2^{n-1} - 1$** ($=127$ pro $n = 8$), abychom získali správnou hodnotu pro uložení
 - **00000000** je **-127**
 - **11111111** je **128**
- Zvláštní a nenormalizovaná čísla

Racionální čísla II

- Rozsah zobrazení: \langle největší záporné, největší kladné \rangle
- Přesnost zobrazení: počet bitů mantisy + 1
- Rozlišitelnost: nejmenší nenulové číslo
 - Normalizované vs. nenormalizované (2^m krát menší, m počet bitů mantisy)

Jiné soustavy

- Osmičková
 - $001\ 101\ 101\ 111_2 = 1557_8 = 879_{10}$
- Šestnáctková
 - $0011\ 0110\ 1111_2 = 36F_{16} = 879_{10}$
- Používány především pro hutný zápis binárních čísel

OS jako příklad

- Operační systém je velmi komplikovaný programový produkt
- Vývoj odráží změny v informačních technologiích
 - programovací jazyky
 - softwarové inženýrství
 - vývoj hardware (kvalita, kapacita, ...)
 - vývoj periférií
- (Prakticky) každý se s ním potká
- Principy návrhu proto demonstrovány na operačních systémech a jejich komponentách

Operační systémy – trocha historie

- Bootstrap loader
- Spooling
 - Nezávislé zavádění programu a jeho vykonávání
 - Vyžaduje DMA (Direct Memory Access)
 - Zavedlo *multiprogramování*
 - Stále zpracování *dávek* (batch processing)
- Timesharing
 - Virtualizace počítače/CPU
 - Zpracování *interaktivních* úloh
 - Souvisí se zavedení *disků* (Direct Access Storage Device, DASD od IBM, 60tá léta)

Operační systémy: účel

- *Zkrásnění:*
 - Zjednodušení práce s počítačem
 - Práce s pamětí
 - Práce se soubory
 - Přístup k periferiím

Operační systémy: účel

Sdílení a správa:

- Zajistit sdílení (a správu) vzácných zdrojů
- Musí zajistit:
 - Aby to vůbec fungovalo
 - Aby to fungovalo účinně (využití, propustnost, rychlost odezvy)
 - Aby to fungovalo správně
 - Omezení následků chyb (avšak pozor na chyby v samotném operačním systému)
 - Oprávnění k přístupu (autentizace a autorizace)

OS: základní složky

- Procesy a jejich správa
- Paměť a její správa
- Systém souborů
- Periferie a jejich správa
- Ochrana a bezpečnost

Procesy

- Proces je abstrakce průchodu programem
 - Sekvenční model: program = 1 proces
 - Paralelní model: program > 1 proces
- Proces má *interní stav*, charakterizovaný
 - programovým čítačem (program counter)
 - zásobníkem (volání funkcí a procedur)
 - vlastní paměti pro data

Typy procesů

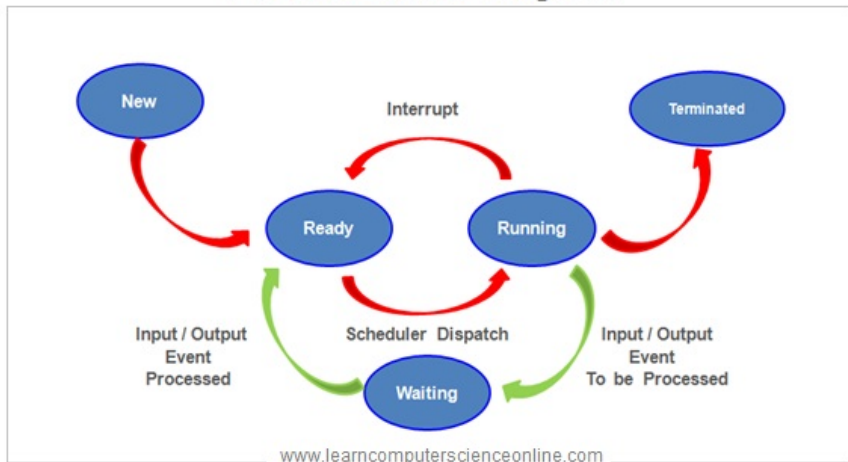
- Klasické (heavy-weight) procesy (např. UNIX)
 - Všechna data privátní
 - Sdílen pouze program (read-only)
- *Lehké* (light-weight) procesy či Vlákna (threads)
 - Minimum vlastní paměti
 - Většina dat sdílena

Procesy detailněji

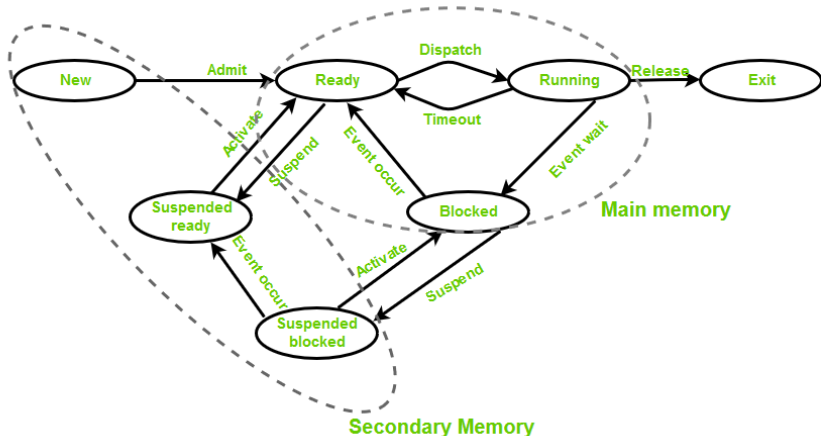
- Vytvoření procesu
 - `fork()` a jeho varianty
 - *Přesná* kopie původního procesu
 - *Rodič* a *potomek*
 - První proces v OS vytvářen jinak (`init` v Unixu)
- Stav
 - Start/vytvoření, připraven (`ready`), běží (`running`), je blokován (`čeká`), skončil

OS: Stavy procesu

Process Status Diagram

OS: Stavy procesu (s externí pamětí)

OS: problém časování

- Periferie výrazně pomalejší než procesor
- Příklad
 - 1 GHz Pentium IV: **$1 \cdot 10^9$** operací za sekundu
 - Běžný disk: 10 ms pro přečtení 1 byte
 - Poměr **1 : 10 000 000**
 - Stejně zpomalení člověka: 1 úhoz na klávesnici cca 20 dní.
- Možné řešení: prokládání I/O a výpočtu
 - Spust' diskovou operaci
 Prováděj instrukce nad jinými daty
 (alespoň 1~milión instrukcí)
 Počkej na dokončení
 - Příliš těžkopádné a složité

OS časování: jiné řešení

```
Proces 1 {  
Spust' diskovou operaci  
Počkej na dokončení  
Zpracuj získaná data  
}
```

```
Proces 2 {  
Nějaká jiná aplikace  
}
```

- Přehlednější
- OS musí „přepínat“ mezi procesy (*priorita*)

Synchronizace – problém

- Race condition: soupeření v čase
 - Proces P {
 Load RegistrA, X
 Load RegistrB, Y
 Add RegistrA, RegistrB
 Store RegistrA, X # X+=Y
}
- Dvě instance procesu P, používají stejná X a Y
- Nedefinovatelné výsledky
 - Je-li na začátku $X=Y=1$, pak na konci může být $X=2$ nebo $X=3$

Synchronizace – řešení

- Kritická sekce
 - Semafore: celočíselné proměnné (čítače)
 - Monitory: vyšší konstrukty programovacího jazyka
Je možné semafor implementovat pomocí monitoru a naopak
- Smrtné objetí (deadlock)
- Odstranění sdílených zdrojů: zasílání zpráv
 - Synchronizace na úrovni zasílání a přijímání zpráv
 - Buffery

Procesy – plánování

- Sdílení (timesharing)
 - časové kvantum
 - přerušení
- Prioritní
 - Statistické
 - Real-time
- Plánovač (scheduler)

OS: paměť

- Většina paměti nevyužita
 - Zpracování cyklu (zbytek programu)
 - Zpracování konkrétních dat (ostatní neaktivní)
 - Čekání na I/O
- *Virtualizace* paměti
 - Data a programy na disku
 - Do paměti *na žádost*
 - Umožňuje
 - Každý program má „celou“ paměť
 - Program může adresovat více jak rozsah fyzické paměti
- Ochrana paměti

Správa paměti

- Dvě základní operace:
 - alokuj/přiděl paměť (velikost, vrací počáteční adresu)
 - dealokuj/uvolni paměť (velikost a počáteční adresa)
 - Většinou závislé (lze uvolnit jen přesně totéž, co jsme alokovali dříve)
 - Doplnková operace: změň rozsah alokované paměti (reallocat)
- Organizace paměti
- Čištění paměti (garbage collection)

Správa paměti OS

- Virtualizace paměti – nutno uvolnit fyzickou paměť
- Swapping
 - Celých procesů
 - „Děř“ v paměti
- Stránkování
- Segmentace

OS: Systém souborů

- Základní funkce:
 - Vytvoření souboru
 - Čtení a psaní z/do souboru
 - Odstranění (smazání) souboru
 - Spuštění souboru (soubor=program)
- Podpora na úrovni operačního systému

Struktura systému souborů

- Hierarchické systémy:
 - Kořen (root)
 - Adresáře jako speciální typ (meta)souboru: drží informace o souborech, nikoliv jejich vlastní data
- Databázové systémy:
 - Soubory (jejich části resp. jejich metadata) jako položka v databázi
 - Bohatší množina operací
 - Složitější implementace

Apache Hadoop má prvky databázového systému souborů

- Hadoop Distributed File System
- Soubory jsou rozděleny na části, které jsou distribuovány na prvky clusteru
- Primární přístup k souborům přes nativní rozhraní HDFS

Struktura souborů

- Posloupnost bytů – vnitřní struktura pro OS neznáma
- Posloupnost záznamů (records)
- Strom – každý uzel má vlastní klíč

- Výše uvedeny **příklady** struktury, ne všechny varianty

Typ a přístup

- Typy souborů (v UNIXovém OS)
 - Řádné: běžné soubory
 - Adresáře: udržení hierarchické struktury
 - Speciální: přístup ke konkrétnímu zařízení (/dev/mouse, /dev/audio, /dev/lp); speciální /proc systém
 - Blokové: náhodný přístup na základní úrovni (/dev/hd, /dev/kmem)
- Přístupové metody; příklady:
 - Sekvenční
 - Náhodný (random)
 - Indexsekvenční (není v běžném UNIXu)

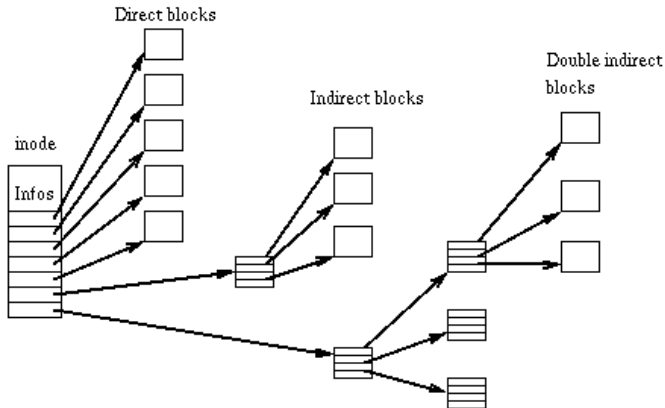
Struktura na disku

- Možné typy
 - Souvislé
 - souvislé posloupnost bloků (složitá alokace, plýtvání místem)
 - Provázaný seznam:
 - každý blok odkazuje na další (může růst, vyšší režie – pro ukazatel, složitý náhodný přístup)
 - Indexové:
 - Např. FAT (File Allocation Table) v MS DOSu
 - Tabulka pro všechny bloky na disku
 - Provázány odkazem na další blok daného souboru
 - inodes

Struktura – inodes

- Podobné indexové organizaci
- Pevná délka tabulky pro každý soubor
 - Kratší soubory adresovány přímo
 - Pro delší soubory alokována další tabulka
 - Tabulky provázány hierarchicky (1., 2. a 3. úroveň)
- Flexibilní, malá režie

inodes

Ext2-inodes

Systémy souborů se žurnálováním

- Problém interní konzistence informací uvnitř systému souborů
 - co se stane při výpadku proudu či nečekaném zhroucení operačního systému
- Riziko nekonzistentních dat při postupném zápisu
 - část dat nebo metadat není ještě zapsána
- Klasické řešení: **fsck**
 - procházení všech datových struktur v systému souborů
 - nalezení a oprava nekonzistencí (zpravidla několik průchodů)
 - velmi pomalé pro velké systémy souborů
- Alternativa: zapsat zvlášť prováděné změny a teprve poté je skutečně realizovat
 - úspěšný zápis všech dat a metadat vede ke smazání údajů
- **journaled file system**
- V případě výpadku se použijí tato data na zajištění interní konzistence systému souborů

Volné bloky

- V tabulce
- Bitový vektor
- Provázaný seznam
- Většinou zpracovávají podle FCFS (First Come First Served)

Vyrovnávací paměť

- Obecně přístup pro skrytí *zpoždění* (latence)
- Nejčastěji používané bloky/soubory uloženy v paměti
- Pouze pro čtení (snazší) nebo i pro zápis
- Problém: konzistence při přístupech/zápisech z více míst
- Základní typy
 - Write-through: okamžitě po zápisu i na disk
 - Write-back: až po určité době (30 s)